

GO'ZALLIK KONSEPTINING METAFORA TUSHUNCHASI
LINGVOMADANIYATSHUNOSLIK TADQIQOTLARIDA.

Dilfuza Umirova

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti(TDIU),katta o'qituvchi

dilfuzaumirova@yahoo.com

tel +998977557511

Annotatsiya: Ushbu maqoladi lingvomadaniyatshunoslik tilshunoslikning alohida sohasi haqida borgan. Kishilar, xalqlar, mamlakatlar o'rtasidagi iqtisodiy-siyosiy, madaniy hamda ilmiy aloqalar, xalqaromadaniy kommunikativ jarayonlar tilshunoslik sohasida tillarning o'zaro munosabati va til madaniyati hamda tilning milliy o'ziga xos ko'rinishi kabi qator masalalarni kun tartibiga qo'yimoqda. Bu esa tilshunoslik va madaniyatshunoslik o'rtasidagi alohida, o'z yo'nalishi va predmetiga ega bo'lgan yangi soha – lingvokulturologiyaning yuzaga kelishiga sabab bo'lmoqda.

Kalit so'zlar: lingvomadaniyatshunoslik, tilshunoslik, go'zallik konsepti, madaniy hamda ilmiy aloqalar, xalqaromadaniy kommunikativ jarayonlar.

XX asrning 90 – yillarida tilshunoslik bilan madaniyatshunoslik orasida yangi fan sohasi, lingvokulturologiya (lingvomadaniyatshunoslik) paydo bo'ldi. U tilshunoslikning mustaqil yo'nalishi sifatida tan olindi. Lingvomadaniyatshunoslikning shakllanishi haqida deyarli barcha tadqiqotchilar ushbu nazaryaning ildizi V. fon Gumboldtga borib taqalishini ta'kidlaydilar.

Lingvomadaniyatshunoslik sohasida jiddiy tadqiqotlar yaratgan V.A. Maslova²⁵ ushbu sohaning rivojini 3 bosqichga ajratadi:

- fan shakllanishiga turtki bo'lgan dastlabki tadqiqotlarning yaratilishi (V. Fon Gumboldt, E.Benvnist, L.Vaysgerber, A.A. Potebnya, E.Sepir) kabi tilshunoslarning ishlari);
- lingvomadaniyatashunoslikning alohida soha sifatida ajratilishi;
- lingvomadaniyatashunoslikning rivojlanish bosqichi.

XXI asr boshiga kelib lingvomadaniyatshunoslik dunyo tilshunosligidagi yetakchi yo'nalishlardan biriga aylanib ulgurdi. Lingvomadaniyatshunoslik tilni madaniy fenomeni sifatida o'rganuvchi fan bo'lib, o'zaro aloqadorlikda bo'lgan til va madaniyat uning predmetini tashkil etadi. Jumladan, V.N. Teliya²⁶ bu haqida shunday yozadi: "Lingvomadaniyatshunoslik inson omiliga, aniqrog'i insondagi madaniy omilni tadqiq etuvchi fandır. Bu esa shuni bildiradiki, lingvomadaniyatshunoslik markazi madaniyat fenomeni bo'lgan inson to'g'risidagi antropologik paradigmaga xos bo'lgan yutuqlar majmuasidir".

²⁵ Maslova V.A. Lingvokulturologiya: Ucheb. Posobie. – M.: Academia, 2001-208s.

²⁶ Teliya V.N. Russkaya frazeologiya: semanticheskii, pragmaticheskii i lingvokulturologicheskii aspekti. – M.: Shkola "Yaziki russkoy kulturi", 1196- 222s.

Lingvomadaniyatshunoslik – tilshunoslikning alohida sohasi. Kishilar, xalqlar, mamlakatlar o'rtasidagi iqtisodiy-siyosiy, madaniy hamda ilmiy aloqalar, xalqaromadaniy kommunikativ jarayonlar tilshunoslik sohasida tillarning o'zaro munosabati va til madaniyati hamda tilning milliy o'ziga xos ko'rinishi kabi qator masalalarni kun tartibiga qo'yimoqda. Bu esa tilshunoslik va madaniyatshunoslik o'rtasidagi alohida, o'z yo'nalishi va predmetiga ega bo'lgan yangi soha – lingvokulturologiyaning yuzaga kelishiga sabab bo'lmoqda.

V.V.Vorobyev²⁷ “lingvomadaniyatshunoslik – sintezlovchi toifadagi kompleks ilm sohasi bo'lib, u madaniyat va til o'rtasidagi o'zaro aloqalar va ta'sirlashuvlarni o'rganadi. Bu jarayonni yagona lisoniy va nolisoniy (madaniy) mazmunga ega birliklarning yaxlit tarkibi sifatida mazkur jarayonni zamonaviy nufuzli madaniy ustuvorliklarga (umuminsoniy me'yorlar va qadryatlar) qaratilgan tizimli metodlar yordamida aks ettiradi”, - deb ko'rsatadi. Ushbu tushunchalarning o'zaro farqli jihatlarini professor O.Yusupov quydagicha izohlaydi. “Lingvokulturema - o'z semantikasida (ma'nosida) madaniyatning biror bo'lagini aks ettiruvchi til yoki nutq birligi.

XXI asrning xitoy tilida. 最美ziumei + ot, ya'ni "eng go'zal + ot" birikmasidan foydalanish "chiroyli" tushunchasining sezilarli darajada kengayganligini aks ettiradi. Xitoy tilida, deb yozadi Chjao Que, 美的meide, 美丽meili - "chiroyli" 好的haode - "yaxshi" ma'nosida ishlatiladi, chunki xitoyliklar tashqi go'zallikdan ko'ra ichki, ma'naviy go'zallikni qadrlashadi. Va so'nggi yillarda, ayniqsa, Xitoy ommaviy axborot vositalarida 最美民给 zuimei + mingei - "chiroyli + ot" so'z birikmasining ma'nosi kengaydi. Bu ibora jonli shaxslarda ham ishlatiladi: eng go'zal talaba, o'qituvchi, sotuvchi, hamshira, ona, dehqon, askar, haydovchi, qishloq shifokori va boshqalar bo'lishi mumkin.

Ko'rinib turibdiki, agar "eng go'zal" ning ot bilan ba'zi birikmalari o'zbek tiliga (eng chiroyli talaba, o'qituvchi, ona), Xitoy ommaviy axborot vositalarida eng go'zal o'qituvchi deb, olijanob odam haqida gapiriladi, aniq tashqi ko'rinish hech qanday rol o'ynamagan²⁸.

Go'zallik Xitoy tabiiy va me'moriy go'zallikni anglatmaydi, balki xitoyliklarning Osmon imperiyasining ruhiy mohiyatiga qoyil qolishini ifodalaydi.

Chjao Que 美mei “go'zallik”ni sifatlarining beshta ma'nosini sanab o'tadi: "yaxshi ko'rinish", "kimnidir go'zal qilish", "zavq tuyg'usi yoki ijobiy his-tuyg'ularni uyg'otish", "ajoyib, yaxshi narsa" va (dialektal).

S. Ozhegov va N. Shvedova [2] lug'atida go'zal degan tushuncha berilgan: 1) Ko'zni quvontiruvchi, ko'zni quvontiruvchi, uyg'unlik, uyg'unlik, go'zal. Chiroyli yuz. K. turlari. K. ovozi. Chiroyli yozish (adv.) K. raqs. Shaharlar yanada go'zallashib bormoqda. Uni

²⁷ Vorobyev V.V. Lingvokulturologiya. Teoriya i metodi. –M., 1997.

²⁸ Чжао, Цюе (Zhao Qiue). Динамика китайского языкового сознания в современном Китае через призму новой словообразовательной модели zuimei + noun и горячих слов [Текст] / Цюе Чжао // Проблемы информационного общества и прикладная лингвистика: материалы X Международного конгресса Международного общества по прикладной психолингвистике. – М., 2013. – С. 21–25.

yanada chiroyliroq tobutga solib qo'yishdi (bezi kasal, ozg'in odam haqida gapiring). 2) Ichki mazmunga to'la, yuksak axloqiy. K. harakat. 3) (Chor. Art. ishlatilmaydi) Diqqatni jalb qilish, samarali, lekin ma'nosiz. Chiroyli so'zlar. K. ishorasi. "Eng chiroyli" lug'atga kiritilmagan.

Keling, go'zallik ta'rifini mos keladigan xitoy 美 mei bilan taqqoslaylik. Chjao Que shunday deb yozadi: “美 Mei belgisi 美人 meiren “go'zallik”, 美观 meiguan “chiroyli shakl” (binoning tashqi ko'rinishi yoki ichki ko'rinishi haqida), 美感 meigan “go'zallikni idrok etish tuyg'usi”, mei shu “tasviriyy san'at” birikmalarida amalga oshiriladi. 美语 mei yu 'estetik tarbiya', 美貌 meimiao 'chiroyli, ajoyib', 美丽 meili 'odamda yoqimli go'zallik tuyg'usini uyg'otuvchi', mei mao “chiroyli ko'rinish”, 美称 mei cheng “chiroyli ism”, 美意 mei yi “yaxshi niyat, istak”²⁹.

Ko'rib turganingizdek, mei ning bu ma'nosi amalda o'zbek tilidagi "chiroyli" ma'nosiga to'g'ri keladi. Ammo ikkinchi ma'no allaqachon jiddiy farqlarni ochib beradi: bular mei de "fazilat", meihao "yaxshi tilaklar", mei ming "yaxshi nom, yuqori obro'", meiyu "yaxshi obro'", mei tan "chiroyli hikoya". Ya'ni, bu erda, Chjao Que ta'kidlaydi, mei hao "yaxshi" bilan sinonimdir. Uning so'zlariga ko'ra, bu kombinatsiyalarda nafaqat estetik, balki axloqiy baho ham ifodalanadi³⁰.

Lingvokulturemalarga madaniyatning biror bo'lagini aks ettiruvchi so'zlar, frazeologik birliklar, so'z birikmalari, gaplar, paremiyalar, murakkab sintaktik butunliklar, matnlar va hokazolar kiradi. Lingvokulturema mazmun va ifoda planiga ega, ifoda plani yuqorida ko'rsatilgan birliklar, mazmun planini esa o'sha birliklarning semantikasi tashkil qiladi. Demak, lingvokulturema kontseptdan o'zining mazmun va ifoda planiga ega bo'lishi bilan farq qiladi, lingvokulturologiya uchun xalq madaniyatini lisoniy ko'rinishda namoyon etish asosiy vazifa hisoblanadi. Uningcha, “lingvokulturema” tushunchasi qiyosiy tilshunoslik uchun foydali, “zero til – madaniy fakt, biz meros qilib oladigan madaniyatning tarkibiy qismi va ayni paytda qurol hamdir. Xalq madaniyati til orqali verballashadi, aynan til madaniyatining tayanch, asosiy tushunchalarini harakatga keltiradi va ularni belgilar ko'rinishida, ya'ni so'zlar vositasida ifoda etadi”³¹.

“Til – madaniyat” tushunchasiga bo'lgan qiziqishning tobora ortishi esa terminologik qatlam tarkibiga kiruvchi tushunchalarni aniqlashtirishni dolzarb masala darajasiga ko'tarmoqda. “Til – madaniyat” tushunchasi insoniyat haqidagi barcha fanlarni bir-biriga yaqinlashtiradi, chunki insonni uning tilidan tashqarida o'rganish mumkin emas. Shunday ekan, til milliy madaniyatning mavjudligini va asosiy ifoda shaklini o'zida namoyon etadi.

²⁹ Русский ассоциативный словарь [Текст] : в 2 т. / сост. Ю. Н. Караулов и др. – М.: ООО «Изд. Апрель», ООО Изд. АСТ, 2002.

³⁰ Чжао, Цюе (Zhao Qiue). Динамика китайского языкового сознания в современном Китае через призму новой словообразовательной модели zuimei + noun и горячих слов [Текст] / Цюе Чжао // Проблемы информационного общества и прикладная лингвистика: материалы X Международного конгресса Международного общества по прикладной психолингвистике. – М., 2013. – С. 21–23.

³¹ Vorobyev V.V. Lingvokulturologiya. Teoriya i metodi. – М., 1997.

Agar madaniyatshunoslik insonning tabiat, jamiyat, san'at, tarix va boshqa ijtimoiy va madaniy borliq sohalarida o'z-o'zini anglash xususiyatini o'rgansa, tilshunoslik tilda dunyo lisoniy manzarasining mental modellari sifatida aks etuvchi dunyoqarashni o'rganadi. Lingvokulturologiyaning asosiy tadqiqot predmeti esa doimiy o'zaro ta'sirlashish holatida bo'lgan ham til, ham madaniyat hisoblanadi.

“Madaniyat” lotincha “Colere” so'zidan olingan bo'lib, “ishlov berish, tarbiyalash, rivojlanish, hurmat qilish, ibodat” ma'nolarini anglatadi. XVIII asrdan boshlab “madaniyat” atamasi inson faoliyatining mahsuli bo'lgan barcha narsalarga nisbatan qo'llanila boshlagan. Bu ma'nolarning barchasi “madaniyat” so'zining qo'llanilishida saqlanib qolgan, ammo aslida bu so'z “insonning tabiatiga maqsadli ta'siri, tabiatning inson manfaatlari uchun o'zgartirilishi, ya'ni yerga ishlov berilishi” (*qishloq xo'jalik madanyati*) degan ma'noni anglatgan. Keyinchalik “madaniyat” atamasi bilimdon, ma'rifatli, yuksak tarbiyali insonlarni ta'riflashda ham ishlatila boshlagan. Hozirga kelib “madaniyat” atamasining fan va amaliyotning turli sohalarida 500 dan ortiq variantda ishlatilishi ma'lum³².

Har qanday moddiy va ma'naviy madaniyat durdonalari inson aqliy va jismoniy mehnati sintezi asosida yuzaga keladi. Ma'naviy madaniyat voqealikni badiiy aks ettirish va o'zlashtirish vositasidir. Moddiy madaniyat dunyo va insonlarning moddiy hayot sharoitlari bilan, ma'naviy madaniyat esa urf-odat, rasm-rusm, an'ana, marosim va milliy qadriyatlar bilan chambarchas bog'liqdir.

Madaniyat qanchalik chuqur va tafsilotlari bilan o'rganilsa, uning inson fikrlashi bilan bog'liq ekanligi yakdil seziladi. Shunday ekan, inson ko'z o'ngida aks etgan voqea-hodisalarni madanyati orqali ongiga singdirishga hamisha intiladi. Ma'lumki, insonlar ma'lum bir ijtimoiy-iqtisodiy tuzumda yashaydilar, u yoki bu milliy tilda so'zlashadilar va ular muayyan milliy ma'naviyat va madaniyatga ega. Milliy ma'naviyat, uni ro'yobga chiqishida muhim o'rin tutadigan til madaniyati va nutq ma'naviyatining o'ziga xos xususiyatlari insonlarning lisoniy kognitiv faoliyatida o'z aksini topadi³³.

Insoniyatning olamni bilishida o'xshatishning o'rni beqiyosdir. Yangi kuzatilayotgan narsa va hodisa doimo oldin o'zlashtirgan narsa va hodisaga qiyoslanadi, ular o'rtasidagi o'xshashlik oldingi nomning yangi narsa va hodisa uchun ishlatilishiga sabab bo'ladi. Tilda ilgari mavjud bo'lgan nomning muayyan o'xshashlik asosida yangi ma'no uchun qo'llanishi oddiy nominatsiya vazifasiningina bajarmaydi, balki tinglovchiga ta'sir etish vazifasini ham bajaradi, hamda tilning ifoda imkoniyatlarini kengaytiradi. Ana shunday ko'chim – metaforadir.

Maqollar negizida ko'pincha metafora turadi. Ma'lumki, metaforada bir predmetning belgixususiyatlari ikkinchi predmetga tashqi o'xshashlik asosida ko'chiriladi. Ular o'rtasidagi o'zaro o'xshashlik o'xshatish (tashbeh)dan farqli bo'ladi. Metaforaning o'xshatishdan farqi ham o'xshatish vositasining ishtirok etmasligidir.

³² [blib // refcairc allbcsi. Ru](#)

³³ Фрумкина Р. М. Лингвистика в поисках эпистемологии // Лингвистика на исходе XX века: Итоги и перспективы: Тезисы Международной конференции. -- М., 1995. -Т. II. -С. 104.

Metafora nominatsiya jarayonida muhim o'rin tutishiga qaramay, shu kunga qadar ko'proq badiiy vosita sifatida adabiyotshunoslarning diqqatini jalb qilib keldi. Lekin har qanday badiiy vosita, ifoda lingvistik vosita yordamida amalga oshiriladi. Shunday ekan, badiiy nutq tarkibidagi ko'chimlar muayyan lingvistik qonuniyatlar asosida maydonga keladi. Shuning uchun ham ular adabiyotshunoslikninggina emas, tilshunoslikning ham tekshirish ob'ekti sanaladi. Metaforaning o'rganilish tarixi juda uzoq davrlarga borib taqaladi. Aristotel zamonidan buyon u ritorika, psixologiya, falsafa, stilistika, adabiyotshunoslik, tarjimashunoslik va xatto kibernetika kabi fan namoyondalari tomonidan tahlil qilib kelindi. Lekin bu bilan masalaning lingvistik aspekti yetarlicha o'rganilgan deb bo'lmaydi. Har qanday badiiy vositalar lisoniy vositalar yordamida moddiylashadi. Shuning uchun ham metaforani lingvistik nuqtai nazardan o'rganish zarurdir³⁴.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Maslova V.A. Lingvokulturologiya: Ucheb. Posobie. – M.: Academia, 2001-208s.
2. Teliya V.N. Russkaya frazeologiya: semanticheskiy, pragmaticheskiy i lingvokulturologicheskiy aspekti. - M.: Shkola "Yaziki russkoy kulturi", 1196- 222s.
3. Vorobyev V.V. Lingvokulturologiya. Teoriya i metodi. –M., 1997.
4. Чжао, Цюе (Zhao Qiue). Динамика китай-ского языкового сознания в современном Китае через призму новой словообразовательной модели *zuime* + *noun* и горячих слов [Текст] / Цюе Чжао // Проблемы информационного общества и прикладная лингвистика: материалы X Международ-ного конгресса Международного общества по прикладной психолингвистике. – М., 2013. – С. 21–25.
5. Русский ассоциативный словарь [Текст] : в 2 т. / сост. Ю. Н. Караулов и др. – М.: ООО «Изд. Апрель», ООО Изд. АСТ, 2002.
6. Чжао, Цюе (Zhao Qiue). Динамика китай-ского языкового сознания в современном Китае через призму новой словообразовательной модели *zuime* + *noun* и горячих слов [Текст] / Цюе Чжао // Проблемы информационного общества и прикладная лингвистика: материалы X Международ-ного конгресса Международного общества по прикладной психолингвистике. – М., 2013. – С. 21–23.
7. Vorobyev V.V. Lingvokulturologiya. Teoriya i metodi. –M., 1997.
8. blib // refcairc allbcsi. Ru
9. Фрумкина Р. М. Лингвистика в поисках эпистемологии // Лингвистика на исходе XX века: Итоги и перспективы: Тезисы Международной конференции. -- М., 1995. -Т. II. -С. 104.
10. Бикертон Д.К. Введение в лингвистическую теорию метафорий. И. Теория метафорий. –М., Наука, 1990. С 287-506.

³⁴ Бикертон Д.К. Введение в лингвистическую теорию метафорий. И. Теория метафорий. –М., Наука, 1990. С 287-506.